

Djelovanje francuske mornarice u Jadranskom moru 1914.

Poslije izbijanja prvog svjetskog rata na Sredozemlju, Jadransko more postalo je područje djelovanja zaraćenih mornarica (britanske i francuske s jedne i austro-ugarske s druge strane) bilo kao bojište, bilo kao cilj savezničkog iskrcavanja. U ovom pogledu jadranska obala, unatoč svojoj otočnoj prepreci, nijednako bila zapreka mogućem iskrcavanju zbog mnoštva dobrih luka i sidrišta. Što se saveznici nijesu iskrcali za rata može se protumačiti njihovom bojazni od austro-ugarske mornarice i nedovoljnim brojem njihovih četa koje su mogli odvojiti za iskrcavanje. Prikladna područja za iskrcavanje bila su oko Rogoznice i Dubrovnika. Dubrovačko područje, s prolazima između otoka na Ston i Pelješac i na Župu, bilo je s tim prikladnije što je Pelješac bilo moguće držati i s manjim snagama jer branilac nije imao dobrih komunikacija za protunapad i područje nije ni bilo ozbiljnije utvrđeno, a zauzeće dubrovačkog kraja moglo je značiti prekid obalnih veza Pule i Šibenika s Bokom, neposrednu prijetnju leđima crnogorskog bojišta i jedine željezničke veze toga bojišta s Bokom u blizini Cavtata.

Već 1850. austrijska je vlada zaključila da će bolje braniti obalu jačom mornaricom nego utvrđivanjem obale. Tada je bilo predviđeno da se u Puli izgradi ratna luka, da se utvrde Vis i Boka i da se preuredi obrana Dubrovnika i Gruža. Tako su poslije 1866. pojedini slabo utvrđeni gradovi pretvoreni u otvorene, a poslije 1880. razoružane su i dubrovačke utvrde. Otada je Austro-Ugarska utvrđivala samo Pulu i Boku da bi zaštitila mornarička uporišta. Istina, postojali su nacrti o utvrđivanju ušća Neretve izgradnjom baterija na Kleku, o upotrebi torpiljarki u tom području (za što je mornarica tražila da se kod Stona prokopa prevlaka), o preuređenju utvrde na Srđu i izgradnjom utvrda na Brgradu protiv iskrcavanja u Rijeci i Župi. Međutim do 1914. nije ništa učinjeno. Ustrojeni su bili tek manji pješački odredi tzv. Narodne straže, a obalna zaštita bila je prepuštena mornarici koja nije imala potpuno uređene luke blizu ulaza u Jadransko more. U Dubrovniku nije bilo važnije vojničke ustanove ni zapovjedništva, a izvidnička služba, koja je organizacijski pripadala II i III izvidničkom području, imala je stražu XVIII u Stončici na Visu, stražu XXII u Strugama i postaju XXII na Glavici na Lastovu, mirnodopsku postaju XXV u Šipanskoj Luci s 2 topa od 47 mm, tranzitnu postaju na dubrovačkoj pošti i postaje XXVI i XXVII u Boki. Pred Dubrovnikom nije bilo ni minskih zasuna. Za područje od Makarske do Slanoga zapovjedništvo je bilo u Mostaru, a za područje od Dubrovnika do Herceg-Novog u Herceg-Novom. Mostarsko zapovjedništvo bilo je sjedinjeno s vojnim zapovjedništvom (područnim zbornim zapovjedništvom poslije odlaska dubrovačkog XVI zbornog zapovjedništva na bojište), a herceg-novsko sa zapovjedništvom bokokotorske tvrđave. Oružnici su davali kablovske straže, a njihove starješine su u početku rata ulazili i u Narodnu stražu koja je bila inače slabo uređena i loše naoružana.

S druge strane francuski admiralitet, čini se, nije računao s mogućnošću da će rat voditi na Jadranskom moru, nije imao pouzdanih podataka o austro-ugarskoj mornarici i njezinu ljudstvu, o utvrđama, sidrištima i o pomorskom zrakoplovstvu. Francuska mornarica je bila u zemljopisno nepovoljnom položaju jer u blizini nije imala uporišta i jer je jonske luke mogla upotrebiti samo uz političke teškoće zbog grčke neutralnosti.

Kad je izbio rat, glavnina austro-ugarske mornarice je ostala u Puli. U Boku je 22. VII bila upućena II divizija bojnih brodova razreda »Radetzky« i 24. VII dio torpedne flote (krstarica »Spaun«, 3 razarača od 400 t i 3 torpiljarkes od 200 t). Međutim, već 4. VIII adm. Haus je, na temelju ovlasti o sjedinjenju mornaričkih snaga, povukao iz Boke II diviziju i krstaricu »Spaun« u Pulu. Tako su

u Boki ostali stariji tipovi brodova (oklopni krstaš »Karl VI«, krstarice »Zenta« i »Szigetvár«, već prije opremljene kao školski brodovi i stationari, »Panther«, bojni brod »Kronprinz Rudolf«, 4 razarača od 400 t, 5 torpiljarki od 200 t i mjesna flotila: stari razarač »Blitz« i 4 torpiljarkes od 130 t, matični brod »Gäa« i nekoliko hidroplana) sa zadatkom da stražare uz crnogorsku obalu i sprečavaju opskrbu Crne Gore pomorskim putem. U Boku je 12. VIII stigla V divizija brodova (3 manja bojna broda: »Monarch«, »Wien«, »Budapest« i krstarica »Franz Joseph«), povučen je krstaš »Karl VI« do 24. IX.

Austro-Ugarska je 5. VII prekinula diplomatske odnose s Crnom Gorom i povukla svoje čete iz nezaštićenog budvanskog područja. 8. VIII iz Boke su isplovile krstarice »Zenta« i »Szigetvár«, razarač »Uskoke« i 1 torpiljarka da bi bombardirale radio-stanicu na rtu Volujici u Baru i tako prekinuli crnogorsku vezu sa saveznicima. Zanimljivo je da su se u prvom svjetskom ratu još uvijek ispoljavale romantične crte ratovanja. U članku ćemo više puta naići na njih i možda će nam izgledati čudne, nama naviklim na totalne ratove bez obzira i stida. Kad su brodovi doplovali pred Bar, zapovjednik je brzopjalkom najavio bombardiranje kako bi se osoblje moglo udaljiti. U tom jadranskom vatrenom krštenju brodovi su oštetili, ali nijesu i onesposobili radio-stanicu.

12. VIII najstariji zapovjednik u Boki, zapovjednik »Gäa« kap. boj. b. Casa proglasio je blokadu Crne Gore. Objavu je, pod parlamentarnom zastavom, odnijela u Bar i Ulcinj krstarica »Szigetvár« s razaračem »Streiterom« i 1 torpiljarkom. Tu je na obalu prenio časnik u čamcu pod bijelom zastavom. Ovako skladno objavljena blokada se održavala samo danju! Tada bi patrolirale po 1 krstarica (»Zenta« ili »Szigetvár«) u pratnji 2 torpednih jedinica (razarači: »Uskoke«, »Streiter« ili »Ulan« i torpiljerke: 64F, 70F ili 72F). Noću bi se vraćali u Boku.¹

Glavni zadatak savezničkih mornarica bio je spriječiti izlazak austro-ugarske mornarice u Sredozemno more i tako osigurati tamošnju slobodnu plovidbu, a francusko brodovlje je posebno primilo zapovijed da deblokira crnogorsku obalu i da nastoji izazvati u južnom Jadranu pomorsku bitku. Zapovjednik britanske sredozemne mornarice adm. Sir Berkerley Milne uputio je 3. VIII pred Otrantski tjesnac eskadru kontraadm. Sir Ernesta Troubridgea. Dotle se francusko brodovlje prikupilo u Malti pod zapovjedništvom viceadm. Boué de Lapeyrèrea i tu 13. VIII primilo zapovijed da isplovi prema Otrantskom tjesnacu. Kod Fanda francuskom brodovlju se 15. VIII pridružilo britansko (2 oklopna krstaša i 12 razarača) pa je u sastavu od 12 bojnih brodova, 8 oklopnih krstaša i većeg broja lakih jedinica saveznička mornarica noću od 15. na 16. VIII uplovila u Jadransko more. Dok je glavnina vozila uz talijansku obalu do Brindisija, pa onda skrenula prema istočnoj obali između Bara i Budve, dotle su krstaši vozili uz albansku obalu. Saveznici su stigli ujutro 16. VIII pred crnogorsku obalu gdje su stražarili krstarica »Zenta« i razarač »Ulan« na 5 Nm ispred obale između Bara i Mendersa. U isto vrijeme bojni brod »Monarch« trebalo je da s pučine bombardira crnogorsku vojsku između Budve i Sutomora. Krstarica »Panther« i 2 razarača izvidali su prema zapadu i jugu. »Monarchov« potvrat prekinuo je dolazak savezničke mornarice koja je iznenadila »Zentu« i »Ulanu«. »Ulan« je bio brz brod i pod vatrom je uspio pobjeći i stići u Boku u 10,00 sati, ali »Zenta« sa svojih 20 Nm brzine nije uspjela. Posljednja vijest njezina zapovjednika kap. fregate P. Pachnera zapovjedništvu u Tivtu bila je: »Sedamnaest neprijateljskih brodova progoni 'Zentu'«. Saveznički brodovi su joj presjekli uzmak i potopili je topničkom vatrom između 09,02 i 09,20 sati. Potonula je u 09,35 sati. Poginula su 173 čovjeka, a sa zapovjednikom ih se spasilo 139. Plivali su prema Pet-

rovcu gdje su ih mještani prihvaćali čamcima. Brodolomce su zarobile crnogorske čete i ranjene prenijele u bolnicu. Saveznički brodovi, navodno zbog blizine Boke i pogibelji od mina, nijesu poduzeli spasavanje nego su okrenuli put Otrantskog tjesnaca. Posada »Zente« se izvrsno držala u tom neravnom sukobu i disciplinirano ispalila 120 hitaca bez učinka. Brod je bio teško oštećen pogocima u strojarnicu, kotlovnicu, pramac i bateriju u sredini broda i potonuo je zbog prodora vode u vodenoj crti. Taj nepotrebn gubitak ljudi i broda (zbog nedovoljnog izvidanja i osiguranja) uzrokovao je prekid petodnevnog blokade. U zamjenu položeno je nešto mina pred Barom, a pojedine torpedne jedinice su krstarile povremeno u blizini crnogorske obale. Saveznici su stražarili pred Otrantskim tjesnacem smanjujući broj brodova koji su morali ići u Maltu da popune zalihe goriva. Tako su 17. VIII otplovili britanski brodovi i više nijesu surađivali s francuskim u Jadranskom moru. Austro-ugarske torpiljarke tipa 74F uzalud su tražile protivnika i 23. VIII se vratile u Pulu. Admiralitet nije pojačao bokeljske snage. Potonuće »Zente« stišalo je narazumni zanos prvih ratnih dana u dubrovačkom kraju, gdje se 16. VIII čula daleka rutnja topova da su ljudi naslanjali uho na zemlju, posebno na ceste, ne bi li odredili odakle ona dopire. Već istog dana čuli su vijesti, a poslije su čitali službena saopćenja koja su taj gubitak prikazivala kao junaštvo, i gledali brojne crteže i razglednice s prizorima sukoba. Posebno je zanimljivo za dubrovačke prilike da je poslije boja oblast naredila noću zastiranje prozora koji su gledali na more i gašenje kandila u primorskim crkvicama. To prvo zamračenje u dubrovačkoj povijesti teško se dojmilo puka.²

Francuski admiral je precjenjivao snagu bokeljskih utvrda pa je njegovo brodovlje mirovalo osim što su 29. VIII dvije podmornice doplovile pred Boku u Bar. Mornarica se ograničila na pratnju teretnih brodova u Bar. Takva pratnja je bila nužna jer ni podmornice, ni krstaši, ni torpiljarke nijesu mogli, zbog nestašice goriva, dugo ploviti u operacijskom području i tako osigurati trajnu opskrbu Crne Gore. Zato je francusko brodovlje po drugi put 31. VIII uplovilo u Jadransko more prateći u Bar trgovački brod koji je prevezio materijal i ljudstvo za uređenje izvidničke i radio-telegrafske postaje na Lovčenu. Sprijeda su plovila 2 dreadnoughta »Courbet« i »Jean Bart« s 4 bojna broda razreda »Patrie« kao I eskadra, a za njima II eskadra od 4 bojna broda razreda »Danton«, bojni brod »Democratie« i oko njih 17 razarača. Eskadre su se približile Boki i s nekih 13 km bombardirale vanjske utvrde na rtu Oštrom i Lušticu od 07,30 do 07,45 sati. Utvrde, zbog prevelike udaljenosti, nijesu odgovorile i nijesu pretrpjele veliku štetu. Dio austro-ugarskih torpednih jedinica bio je u pokretu blizu ulaza u Boku, dok su ostali bili u luci spremni za pokret. Jedan hidroplan je izvidao. Pucanje francuskog brodovlja na tvrđavu s pučine gledano se moglo promatrati iz Dubrovnika i okolice, pa su ljudi istrčavali na vidikovce promatrati negledani prizor dok brodovlje nije okrenulo k jugu.³

Treći put francuska mornarica je uplovila u Jadransko more 6. IX kad je zaštićivala put crnogorskog prijestolonasljednika Damila iz Sv. Ivana Meduanskog u Bar. Kod rta Mendersa iskrcala je 2 hidroplana od kojih je jedan odmah potonuo, a drugi se ubrzo slomio u barskoj luci. S austro-ugarske strane bojni brod »Monarch« je 17. IX topovima srušio radio-stanicu u Baru, a jedna torpiljarka je iskrcala odred za četovanje oko Sv. Ivana Meduanskoga. Krajem septembra u Boku su uplovile podmornice U3 i U4. U ovo vrijeme propale su francuske osnove o uređenju uporišta na Krfu, o zauzeću Boke (Francuzi bi za to morali poslati Crnogorcima 15.000 svojih vojnika, a toliko ih nijesu mogli odvojiti sa zapadnog ratišta), o slanju u Crnu Goru pripadnika Stranačke legije i obrazovanju jedinica od talijanskih dobrovoljaca. Odlučili su tek poslati u Crnu Goru živeža, opreme, uglja i topničku bateriju na Lovčen.⁴

Zbog zaštićivanja prijevoza topova francuska je mornarica po četvrti put 17. IX uplovila u Jadransko more. Divizija oklopnih krstaša, 2 bojna broda, razarači i 2 podmornice upućene pred Boku bili su u pratnji, dok je glavina zaplovila put Visa. Pratnja je od Bara prosljedila prema Boki gdje se zbog slabe vidljivosti približila bokeljskom ulazu na 5—6 km i tako upala u topnički dvoboj s utvrdama. Francuski brodovi su se povukli nepovrijeđeni, dok

je u utvrdama bio 1 mrtav i 2 ranjena. Jedan oklopni krstaš glavnine je 19. IX pregledao Palagruž i uništio svjetionik, skupina od 6 razarača je napala i iskrcala mornare kod Stončice na Visu, oštetila svjetionik, presjekla kabel i zarobila 2 stražara. Neke jedinice su otišle skoro do rta Ploče. Noću na 20. IX Francuzi su napustili Jadransko more i ostali da krstare kod Paksosa. Zaključili su da se pitanje uporišta u Jadranskom moru ne daje riješiti a da veza s Crnom Gorom ovisi o mornarici. Ovom prilikom Francuzi su iskrcali u Baru 4 topa od 155 mm i 4 topa od 120 mm (zapovjednik kap. freg. Grellier sa 129 ljudi posade) i teško ih iznijeli na Lovčen. Tek 19. X su iz njih zapucali na tivatske utvrde. U Boku je odmah doplovio bojni brod »Radetzky« (zapovjednik kap. boj. b. Vončina), usidrio se u Tivatsko zaljevu i svojim topovima od 30 cm ušutkao francuske baterije između 22. i 27. X. Kad je uništio 3 topa, francusko ministarstvo mornarice je 11. XI zapovjedilo da se topovi povuku u Francusku. »Radetzky« se 17. XII vratio u Pulu.

S vijestima o pohodu francuske mornarice prema Visu proširila se i druga: dolaze garibaldinci! Zbog toga su od 19. do 23. IX austro-ugarske snage krstarile oko Trsta (II torpedna flotila s krstaricom »Spaun« i 3 podmornice), pred Rijekom (»Aspern« i dr.), Zadrom i Šibenikom (»Helgoland« i 1 razarač). U dubrovačkoj okolici su se pronosili glasovi da prema kraju plovi trgovački brod s talijanskim dobrovoljcima. O njima se u Dubrovniku nije povoljno mislilo jer ih je pratio glas da su se kukavički ponijeli u hercegovačkoj buni 1875. A ova vijest je puk potpuno protiv njih okrenula. Kako tada u Dubrovniku nije bilo jače vojničke jedinice, to je Talijane trebala dočekati Narodna straža (»šuckor«) tj. domaći ljudi plaćeni za tu službu koje je osim tog u stražu privlačila i činjenica da su se upisom mlađi ljudi spasavali od polaska na ratište, a stariji od službe u unutrašnjosti. Ovako su ostajali kod kuća i službu vršili u svojim odjelima. Gradska straža je zaposjela Sumratin, župska straža Tihu, Cavtat i Molunat. Ovoga puta je Narodna straža po prvi put prenoćila van svojih kuća i sutradan se vratila jer se pročulo da su talijanski brod zaustavili francuski ratni brodovi i vratili ga u Francusku, gdje su poslije dobrovoljci iskrcali oko Verduna. Ovo izlaženje Narodne straže podsjeća na slična u sličnim prijetnjama 1848. i 1866, a svojim noćnim počinkom kod kuća kazuje opet o načinu ratovanja. Uz ovu glasinu vezan je i prvi diplomatski korak hrvatske emigracije u Rimu. Srpski poslanik Ljuba Mihajlović omogućio je Trumbiću, Supilu i Meštroviću da krajem septembra posjete francuskog, engleskog i ruskog poslanika ne bi li se spriječilo garibaldinski pothvat.⁵

Peti put je francuska mornarica ušla u Jadransko more 4. X kad je pratila 2 trgovačka broda koji su u Bar prevozili žito i materijal za radio-stanicu u Podgoriči. Tada su pred Dubrovnik u 08,30 sati doplovili bojni brodovi »Jean Bart« i »Paris«, 4 bojna broda razreda »Patrie«, oklopni krstaši »Jules Michelet« i »Edgar Quinet« i 11 razarača. Dubrovčani su opet žurili na vidikovce (Ploče, Pile, Gradac, Ilna glavica, Boninovo, Kono) a seljaci na svoje vrhove. Očito se još nijesu bili otesali ratne romantike! Poznawali su već francuske ratne brodove po onom njihovom značajnom rasporedu dimnjaka u 2 skupine na svakom brodu (1—1, 2—1, 2—2, 3—2, 3—3). Austrijske vojničke vlasti su napustile Gruž na jednoj lokomotivi, a ono malo vojske, koja je čuvala vojarne u Gradu i Gružu, povuklo se Uz Brgate (tako se nazivao stari put s Ploča do Žarkovice), a Narodna straža je žurila na vrhove, ponajviše po Brgatu. Zanimljivo je da su tada seoski stražari svoje crvene kape, da ih ne odavaju, zamijenili građanskim. Francuski razarači su iskrcali mornare da unište svjetionike na Grebenima (gdje su zarobili 2 svjetioničara), Daksi i Sv. Andriji. Razarači razreda »Husard« (»Carabinier«, »Lansquenec«, »Mameluck«, »Spahi«, »Aspirant-Herbert«, »Enseigne-Henri«) tj. II divizija razaračke flotile, uplovila je pred Gruž i Rijeku gdje su izvidali i mjerili dubinu ispitujući mogućnost iskrcavanja. Razarač »Carabinier« je uplovio u Gruž, a jedna torpiljarka u Rijeku da izvide ima li tu ratnog materijala, a i zbog moralnog učinka. I ova epizoda kao da ne pristaje u jedan od najkrvavijih svjetskih sukoba. Tog dana Gružani su slavili blagdan Gospe od Rozarija i obalom je prolazio ophod koji je vodio dominikanac Ćiril Duhović. Kad su ugledali ra-

zarač, učesnici su se prestrašili i ophod je zastao. Razarač se usidrio i iskrcao časnike s ophodnjama na gat i kod vile »Solitudo«. Neki su Francuzi ušli u crkvu, a Toni Đivanović je pričao da je ophodnja srela političkog komesara Gruberu i na odlasku se rukovala s njim s »Au revoir!« U »Solitudo«. Neki su Francuzi ušli u crkvu, a Toni Gjivanošnji) čak pogostio. Kod Batale je ležao državni brod financijske službe »Dubrovnik« (po drugim očevidcima malena podmornica) kojega zapovjednik nije htio, unatoč dobivenoj zapovijedi, potopiti. Međutim, njega su Francuzi držali za jahtu i tako se bez pucnja završio taj »turistički« pohod francuske mornarice na Dubrovnik. Zapovjednik razarača Dubois je, po njegovim riječima, čak pozdravio ophod tripud zastavom i otplovio u 13,30 sati. Jedina nezgoda dogodila se austro-ugarskom hidroplanu koji je oko podne kružio nad eskadrom. On se, iz nepoznata uzroka, morao spustiti, ali je pao u more pred kupalištem na Pločama, gdje su ostatke sutradan pokupili i vojničkim teretnim automobilom prenijeli u Boku. Razarači su otplovili prema Mljetu gdje su bombardirali kablovsku kućicu kod Sobra, dok su veći brodovi bombardirali svjetionik Glavat. Mljetska straža bila je obučena u vojnička odijela da je ne bi u slučaju zarobljavanja smatrali neredovitim vojskom, a što je bilo moguće zbog njezina otočnog položaja. Francusko brodovlje je prenoćilo u Jadranskom moru, 5. X se pojavilo pred Ulcinjom i otplovilo iz Jadranskoga mora.⁶

Šesti put francuska mornarica je ušla u Jadran 17. X da zaštiti dolazak u Bar trgovačkog broda s opskrbom i broda matice s 2 hidroplana. Hidroplane su u Baru napali austro-ugarski hidroplani, a razarači noću 17/18. X. Zato su ih prebacili na Skadarsko jezero gdje se jedan slomio pri spuštanju, a drugog nijesu upotrebljavali. Glavnina mornarice se uputila pred Boku iz koje su isplovile dvije podmornice i 2 torpedne jedinice. Podmornica U3 napala je krstaš »Waldeck Rousseau« koji je progonio razarač »Uskoke«, a hidroplan E33 (por. freg. G. Prebando) je bombardirao krstaš. Tada je prvi put na Jadranu upotrebljena podmornica i bombardiran brod iz zraka. U4 nije napala neprijateljske brodove, a »W. Rousseau« je gonio torpiljarku TB 13 do pred Boku i tu gađao »Uskoka« i utvrdio na Oštrom ru. Popodne je francuska mornarica došla pred Bar i napustila Jadransko more, pa je uzalud noću tražila I torpedna flotila koja je iz Šibenika tragala na potezu Sušac — Otrant. Na povratku su Francuzi ukrcali adm. De Bona koji je od 3. X bio u Crnoj Gori da ispita mogućnost napadaja na Boku. Uzalud je predlagao iskrčavanje kod Dubrovnika prije novembra kao što je uzalud Lepeyrère tražio vojsku za zauzeće Boke. Zapadna fronta je bila važnija. Francuske podmornice su izvele nekoliko pojedinačnih podviga. Tako je 19. X »Cugnot« ušla unutar Oštrg rta, a »Fresnel« je izbacila torpeda na torpiljerke — minolovce 38 i 36 (do 1941, pod imenom drager D-2, T36 je bila školska jedinica u Dubrovniku). To je prvo ratno torpediranje u Jadranskom moru. I 4. XI podmornice su uzalud napale minolovce.

Najuže u Jadranskom moru francusko se brodovlje zadržalo prilikom sedmog ulaska. Otratilno je trgovački brod u Bar i zatim se 1. XI pojavilo pred Bokom van domašaja topova jer su znali da je u zaljevu »Radetzky«. Zbog njihovog manevra U3 i U4 ih nijesu napale, a U5 i hidroplani su napali trgovački brod u Baru. Brodovlje se uputilo prema Lastovu i Visu gdje se pojavilo 2. XI. Lastovu su se približili oklopni krstaši i razarači i u Strugama su iskrkali mornarski odred. Obalna straža i izvidnička straža XXII su pobjegle. Francuzi su zaplijenili nešto materijala i vratili se na brodove poslije 4 sata boravka na kopnu. Drugi razarač je stigao pred Lastovo gdje je bila glavna izviđačka stanica Glavice. Odatle ga zbog magle nijesu primijetili. Iskrcao je odred koji je zarobio zapovjednika kablovske straže u njegovu krevetu, dok se ljudstvo straže, koje je bilo na ribarenju, sakrilo čamcem dok razarač nije otplovio. U višku luku uplovilo je 7 razarača dok su 3 oklopna krstaša ostala pred lukom, a 4 razarača izvidala u kanalu. Razarači su iskrkali mornare koji su oštetili svjetionik Stončicu, skladišta i dr. Zapovjednik razarača »Lansquenet« je tražio da se momčad izvidničke stanice preda. U stanicu se povukla i kablovska straža iz Stončice. Čak je prijetio bombardiranjem Visa; ali je pristao na kontribuciju, pa su Višani skupili 21.000 K, a na razarač su se kao taoci ukrcali načelnik i 3

građanina. (Zapovjednik mornarice je poslije naredio da se vrata taoci i kontribucija). Istog dana iz Šibenika je isplovila I torpedna flotila (krstarica »Helgoland« sa 6 razarača od 800 t, 6 od 400 t i 4 torpiljarke od 250 t) ali nije stupila u borbu. Noću se francusko brodovlje udaljilo, 3. XI bilo je blizu Mljeta, popodne pred Barom gdje su naišli na U5 kojoj je »W. Rousseau« omeo djelovanje. Zbog podmornica je Lepeyrère tražio da se obustave pratnje u Bar. Noću 4/5. XI francuska glavnina je napustila Jadransko more.

Osmi (21—22. XI) i deveti (7—8. XII) put francuska mornarica je pratila teretne brodove u Bar i prvi put evakuirala francuske hidroplane, a drugi put posadu lovčenskih topova koji su ostali Crnoj Gori. 29. XI do pred Herceg-Novi doplovila je podmornica »Cugnot«, ali su je torpiljarke potjerale. 16. XII oklopni krstaš »Jules Michelet« je teglio podmornicu »Curie« put Palagruža odakle se ona 18. XII uputila prema Puli i 20. XII pokušala se uvući u luku, ali se splela u prepreke i primijećena u 16.00 sati je potopljena. Izvađena je 1. II, popravljena i kao U14 uvrštena u flotu, a poslije rata je vraćena Francuskoj. »Julesa Micheleta« su opazili kod Palagruže, ali ga I torpedna flotila nije mogla naći (21. XII).

Posljednji put je francuska mornarica ušla u Jadransko more kad je 20/21. XII pratila 2 teretna broda u Bar. Dok je II laka divizija pratila brodove, glavnina je kod Brindisija naišla u 08,30 na U12 (por. boj. b. E. Lerch) koja je tražila »J. Micheleta«. U12 je iskoristila priliku i uspjela torpedirati zapovjednički bojni brod »Jean Bart«. Poslije tog napada francuska mornarica je izašla iz Jadranskoga mora da se više ne vrati. Otada je pratnja teretnjaka bila povjerena krstašima i torpednim jedinicama, a francuska mornarica je premjestila svoju liniju krstarenja i nadzora pred Otrantskim tjesnacem prema jugu da bi povećala zaštićenost brodovlja.⁷

Na kraju može se kazati da su obje mornarice ispunile svoje glavne zadatke. Austro-ugarska je obranila obalu, a francuska je slomila blokadu Crne Gore, osigurala opskrbu barske luke i spriječila ometanje slobodne plovidbe Sredozemnim morem.

¹ V. A. Bačić, Povijest prvog svjetskog rata na Jadranu, I, Zagreb 1945, 9—20, 43—44, 51—56, 71, 96—97; Događaji u ratu na Jadranu i u vezi s ovim 1914—1918, skripta Kr. Vojno-pomorske akademije u Dubrovniku (dalje Skripta), 1, 4, 5, 6, 8; A. Bubnov, Pomorski ratovi, III, Dubrovnik, str. 328; »Propast krstarice 'Zente'«, Jadranska straža, Split, 1940, br. 6, str. 245—6 (dalje JS).

² Skripta, 3, 6, 7; A. Bubnov, n. dj., 328—9; V. A. Bačić, n. dj., 96—108; JS, 1940, br. 6, 246; B. Poparić, Pregled povijesti pomorstva, II, 194—5; Tomislav Macan, Zapamćenja iz dubrovačkog kraja za prvog svjetskog rata (rkp), 1.— Na Korčuli se dugo pjevala pučka pjesma o »Zenti«.

Izvještaj o potonuću »Zente« njezinog zapovjednika kap. freg. Paula Packnera objavio je I. Zloković u Istorijskim zapisima (Titograd 1955, sv. 1—2, str. 390—396) pod naslovom »Potapanje austrijske ratne krstarice »Zenta«, a da nije poznavao članak D. Vuksana, Propast austrijske ratne lađe »Zenta« (Jadranska straža, Split 1935, br. 7, str. 278—279), gdje je također tiskan isti izvještaj nađen u cetinjskom arhivu. U izvještaju napisanom u Kaštel-Lastvi (današnji Petrovac, od 1919) 18. VIII 1914. za mornaričko zapovjedništvo u Puli Pachner je podrobno opisao sukob i potnuće broda. Oba tiskana izvještaja nebitno se razlikuju, prvenstveno u načinu prijevoda s njemačkog jezika, te u navodu nekoliko imena.

³ Skripta, 7, 8; A. Bubnov, n. dj., 329—330; V. A. Bačić, n. dj. 104—112; T. Macan, n. dj. 2; »Ilustrovani list«, Zagreb, 1914, br. 40. (gdje je Harry Heusser, službeni slikar a-u. mornarice objavio dobar crtež događaja).

⁴ Skripta, 8, 9; A. Bubnov, n. dj., 331; V. A. Bačić, n. dj. 107, 108, 113—4.

⁵ Skripta 9, 10; A. Bubnov, n. dj., 331—332; V. A. Bačić, n. dj., 114—126; T. Macan, n. dj., 3; J. Horvat, Politička povijest Hrvatske, I, Zagreb, 1936, 439—440.

Talijanske dobrovoljce iz 1875. Zupljani su držali plašljivcima, a može se kazati da su ih i mrzili. Zamjerali su se i ubojstvom austrijskog stražara na Dupcu kojeg je, kad je ovaj nehotice ispalio hitac uvis, ustrijelio oficir Maneschi.

To ubojstvo u tuđoj zemlji, koja je propuštala preko svog područja dobrovoljce, ogorčilo je Župljane (Baro i Ivanko Kolić s Dupca su tom prilikom na mjestu pogibije isklesali križ i urezali g. 1875), a vijesti o njihovom ratovanju u Hercegovini učvrstile su sud o njima kao plašljivcima. Pričalo se da od straha okreću puške na muslimanke u dimijama, da izgubljeni po Ivanici traže od turskih vojnika na Treštelici (Kreštalici) i Carini na Ledenicima hranu, da su onemogućili svaku akciju svom zapovjedniku Mići Ljubibratiću, poznatom junaku. Sve je te priče poslije potvrdilo rasulo dobrovoljaca. Iako dubrovačka sela nijesu voljela hercegovačke ustanike i Župke su čak prenosile poštu kroz ustanički logor na Dužima i išle na trg u Trebinje, a muškarci na mazgama i konjima pregonili hranu preko Župe na Glavsku i dalje u Trebinje, ipak su o ustanicima gudili pjesme (neke je bio zabilježio Nikola Mišić Bošković iz Čibače Gornje i uništio ih 1914. bojeći se austr. premetačine) a Talijane su nazivali karibaldinima i makakima. (Usp. J. Bersa, Dubrovačke slike i prilike i K. Grujić, Dnevnik iz herc. ustanka, Beograd, 1956).

⁶ Skripta, 9; V. A. Bačić, n. dj., 118—119; T. Macan, n. dj., 4; VE (Vekarić?) Jedna ratna epizoda, Jadranska straža, Split, 1930, br. 1, str. 14—15; F. Jurić, Povjesno-opisni prikaz franjevačkog samostana u dubrovačkoj Rijeci, Zagreb, 1916, 78; S. Miloslavčić, Štit Dubrovnika, »Narodna svijest«, Dubrovnik, 1930, br. 4; Pismo Č. Duhovića Tomislavu Macanu od 15. X 1939.—Zanimljivo da je kapetan »Carabiniera« Dubois kao admiral 13. XII 1929. posjetio Dubrovnik i sjećao se epizode iz 1914.

⁷ Skripta, 10—12; A. Bubnov, n. dj., 333; V. A. Bačić, n. dj., 117—149. Potkraj 1914. Polače na Mljetu su bile uređene kao uporište austro-ugarskih torpiljarki koje nijednom nijesu isplivale u napadaj na franc. brodovlje.

Usp. i D. Vujović, Odnosi između Crne Gore i Francuske za vrijeme prvog svjetskog rata, Istorijski zapisi, Titograd 1964, sv. 3, str. 479 i dalje.

Prilog: Ratni sastav a-u mornarice poslije mobilizacije.

I eskadra bojnih brodova. I teška divizija: »Viribus Unitis« (zap. flote adm. A. Haus), »Tegetthoff« (zap. eskadre v. adm. M. Njegovan), »Prinz Eugen«, dreadnoughtski tip od 20.300 t, 20 čv, oklop 160—280 mm, 12 topova od 305 mm, 12 od 150 mm, 18 od 66 mm. »Szent Istvan« završen 1915. *II teška divizija:* »Franz Ferdinand« (zap. divizije k. adm. Willenik), »Radetzky«, »Zrinyi«, prijelazni tip od 14.500 t, 20 čv, oklop 210 mm, 4 topa 305 mm, 8 od 240 mm, 20 od 100 mm i 6 od 66 mm.

II eskadra bojnih brodova. III teška divizija: »Erzherzog Karl« (zap. eskadre v. adm. Löffler), »E. Friedrich«, »E. Ferdinand Max«, razreda »Erzherzog« od 10.000 t, 20 čv, oklop 200—220 mm, 4 topa od 240 mm i 12 od 190 mm. *IV teška divizija:* »Habsburg« (zap. divizije k-adm. Seidenbacher), »Arpad«, »Babenberg« od 8.000 t, 19 čv, 3 topa od 240 mm i 12 od 150 mm. Svi bojni brodovi imali su lansirne cijevi i to stariji 2—3 nadvodne, a noviji 3—4 podvodne.

Krstarička flotila: I krstarička divizija: okl. krstaš »Sankt Georg« (zap. flotile v. adm. Fiedler), 7.300 t, 22 čv, oklop 210 mm, 2 topa od 240 mm, 5 od 190 mm, 4 od 150 mm; zastarjeli okl. krstaš »Kaiser Karl VI«, 6.300 t, 20 čv, oklop 210 mm, 2 topa od 240 mm, 8 od 150 mm; starije krstarice: »Szigetvár« i »Aspern« 2.300 t, 20 čv, laki oklop, 8 topova od 120 mm. *I torpedna flotila:* vođa krstarica »Saida«, razreda »Helgoland«, od 3.500 t, 28 čv, oklop 60 mm, 9 topova od 100 mm, 6 cijevi od 53 cm; II torpedna divizija: razarači »Tatra«, »Balaton«, »Csepel«, »Lika«, »Triglav«, »Orjen« od 800 t, 32,5 čv, 2 topa od 100 mm, 6 od 66 mm, 4 cijevi od 45 cm; II torpedna divizija: razarači »Reka«, »Velebit«, »Dinara«, »Pandur«, »Turul«, »Csikos«, 400 t, 28 čv, 6 topova od 66 mm, 3 cijevi od 45 cm; III torpedna divizija: 4 torpiljarke od 250 t, 6 torpiljarki od 200 t; *II torpedna flotila:* vođa krstarica »Adm. Spaun« (tipa »Helgoland«), IV torpedna divizija: razarači »Huszár«, »Ulan«, »Streiter«, »Scharfschütze«, »Uskoke«, »Wildfang« od 400 t; V torpedna divizija: 9 torpiljarki od 200 t; VI torpedna divizija: 9 torpiljarki od 200 t. Još su bila predviđena 2 matična broda: »Gäa« (13.000 t, 19 čv) i putnički parobrod »Gastein« (»Pa-

robrod IV«) i flotni train: 1 radionički brod, 1 tank-brod, 1 vodonosac, 1 jahta, 1 stariji razarač i 10 teretnih parobroda. Torpiljarke su se dijelile na: a) suvremene od 250 t, 28 čv, 2 topa od 66 mm, 2 dvostruke cijevi od 45 cm: 74—79 T (Trst), 82—97 F (Rijeka), 98—100 M (Monfalcon—Tržič), b) 24 od 200 t, 25 čv, 4 topa od 47 cm, 3 cijevi od 45 cm razreda »Kaiman«, koje su prije imale imena ptica i životinja, poslije brojeve od 50 dalje i slovo brodogradilišta T, F i E (Engleska) c) 12 obalnih (br. 1—12) od 110 t, 26—28 čv, 2 topa od 47 mm, 2 cijevi od 45 cm, d) 6 starijih, koje su imale imena zmija pa br. 13—18, od 107—130 t, 24 čv, 2 topa od 47 mm i 3 cijevi, e) 19 zastarjelih od 78 t, 19 čv, 2—3 cijevi od 35 cm razreda »Schickau«.

Mjesne snage. V divizija: »Monarch« (zap. divizije k. adm. Barry), »Wien«, »Budapest«, starije obalne oklopnjače od 5.000 t, 17 čv, oklop 250—270 mm, 4 topa od 240 mm i 6 od 150 mm. *II krstarička divizija:* Starije krstarice »Franz Joseph« (4.000 t, 19 čv, skoro bez oklopa, 8 topova od 150 mm), »Panther« (1.500 t, 18 čv, 4 topa od 66 mm). U Trstu: 3 obalne torpiljarke. U Puli: 3 stara razarača od 3—400 t, 8 torpiljarki i dragera. U Lošinj: kazametska oklopnjača »Mars« (bivši »Tegetthoff« od 7.500 t, 6 topova od 240 mm), stari razarač »Magnet« (500 t, 20—6 čv, topovi od 47 i 66 mm, zastarjele cijevi), 4 suvremene obalne torpiljarke. U Šibeniku: zastarjeli krstaš »Maria Teresia« (5.200 t, 19 čv, oklop 100 mm, 2 topa od 190 mm, 8 od 150 mm), razarač »Komet« (kao »Magnet«), 8 obalnih torpiljarki i 2 dragera. U Boki: stari boj. brod »Kronprinz Rudolph« (6.900 t, 3 topa od 305 mm, 6 od 120 mm), razarač »Blitz« (kao Magnet), 4 obalne torpiljarke od 140 t, 2 dragera. Pored tih brodova u sastavu flote bili su: poslije početka rata završene krstarice »Helgoland« i »Novara« (raz. »Helgoland«), starije krstarice »Zenta« (raz. »Szigetvár«), »Elisabeth« (raz. »F. Joseph«), »Leopard« (raz. »Panther«), razarač »Waradiner« (raz. »Huszár«), stariji razarači »Satellit«, »Trabant«, »Planet« i »Meteor« (raz. »Magnet«, podmornice (6 od 250 t: »U3« i »4« raz. »Gegermania«, građene u Kielu, »U5« i »U6« raz. »Holland« građene u Rijeci, »U1« i »U2« tipa »Lake« građene u Puli i »U12« tipa »Holland«) te pomoćni brodovi: minonosac »Chamäleon« (1.100 t, 21 čv, 4 topa od 90 mm), brod za spasavanje »Herkules« (1.500 t), brodovi za gorivo »Pola« i »Teodo« (13.000 i 7.000 t, 14 čv), tank-brod »Vesta« (2100 t), podmornički brod-matica »Pelikan« (2.400 t), brod radionica »Cyclop« (2.100 t), jahte »Mirmar«, »Lakroma«, »Lussin«, »Dalmat«, »Phantasie«, 3 minonosca »Salamander«, »Basilisk«, »Dromedar«, vodonosi »Najade« i dr., 4 remorkera, 2 bivše korvete kao skladišta mina, stare oklopnjače »Zara«, »Sebenico«, »Spalato« od 840 t upotrebljavane u školske svrhe i dr.

Uranak na stijenama Lapada

Pjenuš a se more uz obalu stijena.
Njiše se trava zelena i smeđa.
Uz miris mora i ritam vala,
More se širi daleko — bez kraja.

Grebeni Lapada obasjani suncem.
Galebi lete iznad surih stijena.
Bijela lađa, ljulja se malena.
Mornar ili ribar, sanja ili pjeva.

Što pričaju sada ribe dubinâ?
Gle, srebrena sirena javlja.
Ona se šeće nakičena i sjajna,
Među granama crvenih koralja.

Maja VIDAK, Dubrovnik